

Henri Michaux, geboren om te zoeken

proza

Eric Brogniet

Henri Michaux

Henri Michaux werd geboren in Namen in 1899. Hij stierf in Parijs in 1984. Heel zijn oeuvre weerspiegelt de reisweg van het Zijn. Hiervan getuigen bijvoorbeeld de pagina's van *L'Espace du Dedans* (Gallimard), een auto-anthologie die voor de niet ingewijde lezer een uitstekende instap is in het poëtisch universum van Henri Michaux. Voor hij die schreef : *J'écris pour me parcourir*, kan het schrijven niet anders zijn dan een spiegel die de problematieken van de hedendaagse Mens weergeeft, van de westerse beschaving, haar historisch gegroeide waarden, de grote vraag-

stellingen van de eeuw. De auteur van *Epreuves, exorcismes* heeft een heldere kijk op de gevaren die inherent zijn aan de expressiewijzen zelf : *Attention au Bourgeoisement: écrire plutôt pour court-circuiter*, zegt hij in *Face aux verrous*. Wat stellen de Mens en de Wereld die hem omringen voor? Het geheel van titels die Michaux aan zijn boeken geeft, waarvan vorm en inhoud, vanaf de publicatie van zijn eerste werk (*Qui je fus?*, 1927) niet te klasseren vallen (noch poëzie, noch proza, noch essay in stricto sensu, maar een allegaartje van dat alles), is kenschetsend. Zo ook is het gebruik van grammaticale vormen aangewend door Michaux herkenbaar, de voortdurende overgang van enkelvoud naar meervoud (of het collectieve). Michaux poneert het probleem van de identiteit doorheen een tweevoudig oeuvre van dichter en schilder, niet te omvatten, en dat ontsnapt aan de conventionele kunstdefinities, het probleem van de 'taal' en in de geschiedenis der letteren dat van het genre. Een passage zal duidelijk maken wat voor hem de artistieke expressie inhoudt, die hij vaak met een exorcisme vergelijkt :

Ce qui irrite et gêne dans les poèmes, c'est le narcissisme, le quiétisme (...) et l'attendrissement assomant sur ses propres sentiments (...). Or la poésie est un cadeau de la nature, une grâce, pas un travail. La seule ambition de faire un poème suffit à le tuer.

Het schrijven is dus een auto-therapie van het Zijn.

Zijn vertrekpunt bevindt zich in zijn jeugd. Door een reeks anekdotes, commentaren, vertrouwelijke mededelingen die in *Questionnaire pour répondre à cinquante-deux années d'existence* kunnen worden teruggevonden, stelt Michaux het probleem van het bestaan in de wereld, het gebrek aan verlangen, de verveling, de zwakheid die hij aanvoelt en het gevoel om er volledig 'naast te zitten'. Dit besef van opsluiting verwerpend, gaat Michaux zeer vlug trachten om zijn initiële toestand te ontvluchten, eerst al reizend, nadien al schrijvend, met een gevoel van dringendheid en opstand. Een heel leven is nodig om zichzelf te kennen, om de weg in zichzelf af te leggen; van die zich herhalende, nooit eindigende arbeid, onderscheidt men een uitdrukkingsvorm in de metafoor van *de werkplaats, de werf*, zoals in het benoemen van de oorsprong der dingen in *Fables des origines, Un cas de folie circulaire, Mes rêves d'enfant*, alsook in het gedicht *l'Avenir*. Zijn prachtig boek over kinderteekeningen, *Les commencements*, is nóg een 'tekenend' voorbeeld.

Om zichzelf te kennen, te doorgronden, te situeren en om een zekere vorm van wel-zijn te bereiken, is het noodzakelijk dat men zich niet tevreden stelt met de minimale wereldvisie die de profane wereld ons aanbiedt: Michaux zal dus steeds een grote verbondenheid betonen met de periferische zones van het geweten, zoals in zijn aantekeningen over de gekken en de gekheid, zijn niet aflatende lectuur van de mystici, zijn bijzondere beoefening van de humor of zijn experimenten met verslavende middelen; maar hij heeft ook belangstelling voor de yogi en de heilige, voor de Afrikaanse of Tibetaanse muziek, kortom voor alle vormen van gevoeligheden die ontsnappen aan de versmachtende regels van de cultuur van zijn land. *Ailleurs* (elders) is dus een sleutelwoord dat men voor ogen moet houden als men de lectuur van zijn oeuvre aanvat.

De lectuur van Michaux houdt rekening met volgende elementen:

- de referenties
- de taal
- de samenhang van de innerlijke reisweg

◆ 1. DE REFERENTIES

Het lichaam

Dit kenmerkt zich door:

- de autonomie van de delen
- de ontwrichtingen
- het gekrioel
- de vermoeidheid

Het lichaam beeldt de tragische queeste, ja, de paniek van het wezen uit. Men zou kunnen stellen dat in een eerste tijd de wereld herleid wordt tot de oppervlakte van een huid in smart en leed uitgerekt. Deze onmogelijkheid van het lichaam om zichzelf in kaart te brengen, een harmonie te bewerkstelligen of aan te voelen, die haar eindeloze verscheurdheid zou bezweren, vindt haar zin en bestaansrecht in de afgrond tussen zichzelf en de anderen, zichzelf en de wereld. Bij Michaux leeft een tragisch bewustzijn van het oorspronkelijke gevoel van de scheiding, het verlies en het gebrek.

De verhouding met de andere biedt sinds de kinderjaren de mogelijkheid om zich bewust te worden van zijn lichaam: de omgang tussen moeder en kind is primordiaal. Het lichaam is eveneens ons venster van het Leven dat uitkijkt op het Zijn. De gevoelens van angst, benauwdheid of eenzaamheid vertalen zich in het werk van Michaux als de benadrukking van verschijnselen als

- agressie;
- de disfuncties met betrekking tot
 - het gelaat: het gelaat is het sieraad van het wezen, het drukt onze gevoelens uit, ons discours, het zichtbare deel van de dialoog;
 - de blik: het oog is wonde en leven, de blik is de beweging zelf van het Zijn, wat overduidelijk de ruimte afbakent als relatiemogelijkheid.

De ruimte

De ruimte laat toe om de ervaring te objectiveren door de plaats waar de lichamen zich bevinden. Vele merkpunten en plaatsen in het werk van Michaux (insgelijks de notie van het *elders*) refereren eraan: het meest abstracte materialiseert zich bij hem in plaatsbepalende termen, merkt Raymond Bellour op. Elke emotie situeert zich in het kader van een doorleefde ruimtelijkheid: men herinnere zich de reizen van Michaux, zowel de werkelijke als de verzonnen, en het verhaal dat hij er uit puurt. De ruimte en de beleving van de ruimte vormen de wortels van de beleving van het Zijn.

De dubbels

Bij Michaux vindt men altijd naast het Ik een Dubbel(ganger), als een voortdurende en vreemde aanwezigheid. Zoals bij een tekst als *Notre frère Charlie* of *Plume*, die er in feite de praktische en persoonlijke voortzetting van is. Er bestaat in de teksten van Michaux eigenlijk geen eenheid van het Ik. Ook in zijn schilderkunst is het gelaat, de veruiterlijking van het Ik, almaar onderworpen aan metamorfoses en opwellingen, vervormingen die hem tonen als opduikend uit een elders en die hem een heel wat vollediger karakter geven, zelfs indien het onrustwekkend is, dan in een meer conventionele uitbeelding. De andere kant van dezelfde medaille is het bewijs van de veelvoudige

vormen in onze aanwezigheid op de wereld (moeilijke aanwezigheid, want dikwijls ongelukkig beleefd en ervaren). De dubbele verschijning doet de scheiding met de wereld door de incarnatie van de scheiding met zichzelf beter tot haar recht komen. Het is dus de mislukking van de relatie met zichzelf, die met anderen en die met de omringende wereld. Dit heeft de eenzaamheid als gevolg, het verschil en het aanvoelen van dit onderscheid, een bijna onmogelijke verhouding met zichzelf, de anderen en de omgeving. *La nuit remue* of *Plume* getuigen wonderwel over de bezigheden, de eigenschappen, de tussenkomsten van Michaux en zijn Dubbels.

Agressies

De mens in aanwezigheid van dit gevoel van mislukking, vertoont een verbazende opwinding, die zich vertaalt door dolle woede: hij heeft een voortdurende honger naar provoceren en actie. Maar eenmaal de aanval achter de rug, zelfs tijdens de aanval, nemen gelatenheid, spijt, wanhoop evenwel het roer in handen. Want de moord op een ander is eveneens de moord op zichzelf. De buitenwereld aanvallen is zichzelf aanvallen, een duister gevoel van nietigheid en machteloosheid verlamt dan tot zelfs de idee om tot een willoze bevlieging over te gaan. De mens wordt langs alle kanten belaagd, ontmanteld. Of hij nu wordt aangevallen of zelf aanvalt, op elk ogenblik onderkent men in zijn betrekkingen met de anderen, zoals in de dialoog met zichzelf, door het vreemde gekrioel van de dubbels, de pijnlijke tekenen van een gebroken uitwisseling. Er kan geen harmonie, geen uitverkoren koninkrijk bestaan: het Zijn, de mens worden onverbiddeijk in de ruimte geprojecteerd. Hij is de prooi en het speelgoed van de krachten van de wereld en hij is onderworpen aan alle mogelijke metamorfoses.

Metamorfoses

De verhoudingen tussen lichaam en wezen staan in het teken van de verwarring, wat zich uiteindelijk vertaalt in een grote neerslachtigheid en moeheid zoals in de tekst *Un sportif au lit*. Om deze vermoeidheid te bestrijden, verschijnen compensatiefiguren als de luchtbel, de bol, de sfeer, de informele kern, het vloeibare en het ondoorschijnende, alle metaforen die terug verwijzen naar een opborrelende bekoering, die van het verloren paradijs, het fantasma van de terugkeer naar de oorspronkelijke baarmoeder, naar een leven in de baarmoeder, en dit allemaal om te ontsnappen aan het dagelijks gevecht van het leven en de zoektocht naar zichzelf. Of het nu door deze betekenisuitbreidingen en ontkoppelingen, of door de fantasmatische terugkeer naar de oorsprong is, hoe dan ook getuigt Michaux van een verlangen naar Eenheid. Hij stelt vast dat het onmogelijke dromen of onbedwingbare verlangens zijn

en dat het Ik in feite niets anders is dan een evenwichtsoefening. Net zoals de grote romantische werken van de XXste eeuw (men denke aan Musil, Kafka, Gadda en Hesse) nodigt het oeuvre van Michaux uit tot een parcours van algehele reflectie over de identiteit van de mens, wat hij betekent voor zichzelf tijdens zijn passages, het leggen van zijn fundamenten en zijn stapsgewijze daden (*Poteaux d'angle*). Hij stelt hier het probleem van de verhouding tussen enkeling en meervoud.

De personen

Omdat Michaux zijn reële identiteit opzoekt door toedoen van zijn oeuvre (er is geen verschil tussen het subjectieve en het objectieve, het beleefde en het mythologische, het ware en het surreële), zijn de personen die hij creëert de diverse stemmen (en wegen) via dewelke hij zijn persoonlijke zoektocht uitdrukt en die hem toelaten om vanuit het persoonlijke het universele te benaderen. De etymologie van het woord *Personne* verwijst naar de Latijnse oorsprong - *persona*, d.w.z. het masker gedragen door de acteurs van het antieke theater, die tot doel hadden de draagwijdte van hun stemmen te vergroten. Zoals de personages veelvoudig zijn, zodat ze zich als metaforen ontwikkelen, zich ontdubbelen (zoals voor de schepsels in *Voyage en Grande Garabagne* en *Au pays de la Magie*), nochtans één ervan bezit een vrijwel stabiel en zuiver karakter: *Plume* is zonder twijfel de veruiterlijking van de reiziger doorheen de moeilijkheid van het Zijn, de held der metafysische mythologie.

De reizen

Bij Michaux zijn de reizen tegelijkertijd

- waarachtig (gedurende de eerste helft van zijn leven reist hij werkelijk en hij diept er de stof voor zijn reisverhalen *Ecuador* en *Un barbare en Asie* uit)
- verzonnen (*Au pays de la Magie*, *Voyage en Grande Garabagne* zijn utopische verhalen)
- psychisch (zijn experimenteren met verslavende middelen leiden naar innerlijke reizen in de psyche en de zich wijzigende toestand van het bewustzijn, zoals die terug te vinden zijn in enkele grootse boeken als *L'infini turbulent*, *Connaissance par les gouffres* en zijn groot opgezet gedicht *Paix dans les brisements*).

◆ 2. DE TAAL

De stijl van Michaux, zijn vormgeving zijn opmerkelijk door de veelvuldige verhalende en verbale tussenkomsten, dit in tegenstelling tot het merendeel der XXste eeuwse poëzie en door een vrij opvallende afwezigheid van meta-

foren. De verwondering verwekt door Michaux spruit voort uit een bijzondere krachtadigheid en niet uit het zich beroepen op het onthutsend beeldenarsenaal van de surrealisten. Het oeuvre van Michaux is eerst en vooral het Theater van het Zijn. Hij gebruikt een beschrijvend vocabularium, maar zijn zinnen zijn genuanceerd: versmelting van een semantische rijkdom met een relatief arme syntaxis, die wel eens gewild zou kunnen zijn. Een gedicht is vooral een verhaal. Hier knoopt hij terug aan met de zeer oude kosmogonische functie van het poëtische woord. Inderdaad, in de eerste tijden, dient een gedicht om de kosmogonie in verhaal om te zetten, het is een relaas over het ontstaan van de Wereld, een poging om de grote vragen die zich stellen aan het menselijke geweten te verklaren, zijn toestand, zijn toekomst, zijn zingeving. Het is eveneens, zoals Mircea Eliade duidelijk aantoonde, een exorcisme van de angst die de Mens ervaart t.a.v. de Schepping en de uitdijende vraagstellingen hieromtrent. Elke gewetensvraag die het gevoel van verwijdering inluidt, het gedicht, het oorspronkelijke verhaal - en dit is zo in alle religieuze en culturele tradities van de mensheid - ordent de chaos, bakent door verklarende richtpunten de levensvragen af, laat de mens toe om zich te situeren in de orde van de wereld, die gekarakteriseerd wordt door Tijd en Ruimte, de twee fundamentele dimensies.

Het proza van Michaux lost steeds het concrete en het abstracte op, het vindingrijke in de eenvoud. De kreet is een exorcisme, een woede van de taal, maar hoewel in sommige teksten het teken vaak tot totale ontbinding wordt herleid, is zijn poëzie daarentegen, door de uiterste verbale vindingrijkheid en het zich herhalend ritme in de onderdelen, nooit vies van het creëren van nieuwe woorden, nieuwe taalvondsten, klankexperimenten, ritmeveranderingen, en kan dus als werkelijk *lyrisch esperanto* betiteld worden. De typische humor van Michaux verraad zijn manier van leven in de marge: het is tevens een wapen (tegelijk scheidt hij en heft hij de scheiding op), maar hij benadrukt eveneens het onwaarschijnlijke door de humor als verzinsel op te voeren.

De taal van Michaux spreekt enkel over het Zijn en getuigt van een vleeswording van de lichamelijke reisweg na die van de woordelijke die eraan voorafgaat. De adem, het sprekende, organische lichaam zijn toonaangevend.

◆ 3. DE SAMENHANG VAN DE INNERLIJKE REISWEG

Als men het bio-bibliografisch parcours van Michaux overschouwt, dan merkt men dat bij het eerste deel van zijn parcours en van zijn *Déplacements*, *Dégagements* de teksten vooral handelen over de oorsprong en de vraagstelling naar identiteit; hij reist; hij schrijft met als kenmerken de humor, de woede, de moeheid. Hij tracht tegenover de erfelijke en bijna existentiële moeheid alle middelen aan te wenden om de beweging uit te dagen.

Tijdens een tweede periode verschijnen zijn boeken over ingebeelde reizen. De derde periode wordt gekenmerkt door zijn grote boeken over de verslavende hallucinogenen, die geen poging zijn om te ontvluchten (*Nous ne sommes pas un siècle à paradis*, schrijft hij als inleiding bij *Connaissance par les gouffres*), maar wel van kennis van het innerlijke om de mechanismen van de functionerende psyche, de geest, de hersenen te ontrafelen.

Volgt dan een poging om het verloop van het scheppen te omschrijven, de mens ontsluitend bij het ontwaken van zichzelf.

De vierde en laatste periode in zijn oeuvre, net voor zijn dood, getuigt in het korte verhaal *Le jardin exalté* uiteindelijk van de hereniging in het Zijn en de opheffing van de angst, door middel van een gevoel van deelachtigheid aan de kosmische dans, waarvan ieder van ons wel enkele passen kent.

Aldus blijkt deze reisweg niet naar een eigenlijk doel te leiden, maar komt hij terug bij zichzelf uit, de voorwaarden en het eindpunt verbindend, met als gevolg een aangroeiende kennis en wijsheid betreffende onze menselijke waardigheid. ♦

Dit opstel werd eveneens gebracht bij de Société Libre d'Emulation in Luik (05-04-2000).

Recente bibliografische noten en bronnen:

De uitgeverij Gallimard brengt een heruitgave van de belangrijkste boeken van Henri Michaux in een goedkope pocketeditie, *Poésie/Gallimard*.

Raymond Bellour publiceerde in 1999 bij dezelfde uitgever in de prestigieuze collectie van Pléiade, het eerste deel van *Oeuvres complètes* van Michaux.

Men kan zich ook vermeien in de gevoelige lectuur van Yves Peyré, niet alleen omwille van de boeiende kwaliteit van Michaux, maar ook van zijn uiterste coherentie en complementariteit van zijn poëtisch en picturaal oeuvre: *Henri Michaux, permanence de l'ailleurs*, Paris, Editions José Corti, 1999. Coll. *En lisant, en écrivant*.

Als pocketedities citeren we nog graag:

- Jacques Cels, *Henri Michaux*, Brussel, Labor, 1990. Coll. *Un livre, une oeuvre*.
- Raymond Bellour, *Henri Michaux*, Paris, Gallimard, 1986. *Folio/Essais*; 45.

Bij de recente gespecialiseerde, kritische uitgaven vermelden we:

- Jean-Pierre Martin, *Henri Michaux: écritures de soi, expatriations*, Paris, José Corti, 1994.
- *Les ailleurs d'Henri Michaux*, verslagen van het internationaal colloquium onder leiding van Eric Brogniet, Namen, 1995, *Sources*, nummer 17, 1996.
- *Quelques orientes d'Henri Michaux*, onder leiding van Anne-Elisabeth Halpern en Véra Mihailovitch-Dickman, Paris: Société des Lecteurs d'Henri Michaux, Editions Findakly, 1996.
- Anne Le Bouteiller, *Michaux: les voix de l'être exilé*, Paris, L'Harmattan, 1997.
- Anne-Elisabeth Halpern, *Henri Michaux: le laboratoire du poète*, Paris, Edition Seli Arslan, 1998.
- Jérôme Roger, *Henri Michaux: poésie pour savoir*, Lyon, Presses Universitaires de Lyon, 2000.